

visby 2010-05-28

Gotlands Museum dnr 2010-0237

KULTURHISTORISK BESKRIVNING

Fole Vatlings 1:5

ett uppdrag från

Leif Bertwig
FASTIGHETS
MÄKLARE

utfört av

Gotlands
Museum

www.gotlandsmuseum.se

Innehållet är en kortfattad kulturhistorisk beskrivning av byggnaden på fastigheten och dess bakgrund. Innehållet bygger på arkivmaterial och litteratur i Gotlands Museums faktarum. En sammanställning av källorna finns redovisade i artiklar i Föreningen Gotlands Fornvänners årsbok Gotländskt Arkiv 1966 samt 1998.

Byggnaden idag

Huset på Vatlings 1:5 består idag av en medeltida tvåvånings stenbyggnad, sammanbyggd med en betydligt yngre smedja i ett plan med loft. Båda byggnadsdelarna har faltak. På smedjans plats finns spår efter en äldre grundläggning, möjligen rester av en vardagsstuga med boendefunktion. Exteriören präglas av den stramt högresta medeltida delen med romanskt rundbågig entréportal och en rekonstruerat litet fönster i bottenvåningens västgavel. Andra våningens historiska uttryck utgörs av sydsidans port till en försvunnen svalgång, samt gavelns sentida fönstertyp. Högst upp finns en port till förrådsutrymmet innanför.

Högdelens interiör består av en bottenvåning med två rum varav förstugan har kryssvalv och den mindre kammaren har tunnvalv. Förstugans bakre vägg bär spår av en senare tillagd eldstad. Från förstugan leder en trappa i murverket upp till andra våningen som utgörs av ett enda rum under ett bjälklag av trä. Rummet präglas av en sentida bostadsfunktion med eldstad vid den östra väggen och fönster av 1700-talstyp. Rummet har troligen under 17 och 1800-talen fungerat som bostad för arbetare på gården. Dörren till våningsplanet består av ett dörrblad av sen 1600- eller tidig 1700-talstyp. Av samma ålder är den lucka som placerats över den medeltida nischen därtill.

En trappa av sten leder till översta våningen som har ett enda rum med tunnvalv och en port mot söder.

Detaljerna i smedjans exteriör består på norra sidan av en dubbelport med tidstypiska fönster på ömse sidor samt magasinluckor för vädring av loftet. Smedjans interiör präglas av sin funktion som sannolikt tillkommit vid 1800-talets andra hälft. Vi den tiden inrymdes även smedjesysslorna i självhushållet på gården, arbetsuppgifter som försvann i takt med en ökad mekanisering av jordbruket. Luckorna till loftet pekar på att byggnaden även haft en magasin-funktion.

Bakgrund

Byggnadstypen har utvecklats från det s.k. megaronhuset - en byggnad med gavelingång, öppen härd mitt på golvet och rökhål i taket som var vanlig under vikingatid. Utvecklingen har därefter lett till en byggnadstyp med farstu innanför ingången och eldstaden i bostadsrummet ena hörn närmast farstun. Under medeltiden början man dela av gavelfarstun med ett litet förrådsutrymme vid ena sidan.

Från 1200-talets mitt börjar inflytandet från Visby påverka byggandet på landsbygden och byggnaderna förses med flera våningar, huvudsakligen för förrådsändamål.

Medeltidshuset från SV. Notera ingångsdörren, gluggen t. v. om denna, skorstenen och den utvändiga trappan. Alla sentida tillägg. Foto A. Nilsson 1908.

Bostad?

Denna typ av medeltida byggnad saknar ofta uppvärmningsanordning, vilket indikerar att de ursprungligen inte fungerat som bostad. Vid Vatlings har den funktionen möjligen funnits i den byggnadsdel som legat där smedjan finns idag. Snarare har högdelen fungerat som magasin för en farmannabonde med behov av gedigna lagringsutrymmen. Här fanns också möjlighet att söka tillfälligt skydd vid orostider. Andra våningens rum kan ha fungerat som en s.k. högstuga, ett finrum

med direkt förbindelse från markplanet via utvändig trappa och svalgång. Byggnadstypen har i andra exempel utvecklats genom att man redan under medeltid byggt ytterligare rum i bottenplanet, antingen i vinkel med högstugan eller som en förlängning. Den första varianten exemplifieras genom Linde prästgårdsruin, den andra genom Stora Hästnäs utanför Visby.

Landshövding Roos vid Vatlings 1918. Notera gluggen på det medeltida fönstrets plats.
Foto Ernst Hellgren.

Byggherren

Byggnaderna uppförs av de s.k. farmannabönder som fram till inbördeskriget 1288 står på likvärdig nivå som handelsmännen inne i staden. Som en utveckling av den vikingatida handeln i östersjöområdet bedrev farmännen handel där den gotländska kusten var utbytesplats för varor mellan Lübeck i sydväst och Novgorod i nordost, s.k. transitohandel. Man kunde även exportera överskott från den egna gården såsom skinn, spannmål, ull, tjära, timmer och olika stenprodukter. När kraven på förrådsutrymmen minskade i takt med att Visby och därefter andra regioner övertog huvudrollen i handeln i östersjöområdet, kom dessa byggnader att stå kvar utan krav på förbättringar eller moderniseringar. Vilket har bidragit till att de finns kvar i relativ orört skick.

Årtal

1200-talets mitt

Byggnaden uppförs troligen vid denna tid. Det var en ekonomibyggnad med förrådsfunktion på en gård där övriga byggnader med stor sannolikhet var uppförda av trä.

1700-talets första hälft

Vid denna tid har byggnaden en funktion som bostad. Andra våningen förses med moderna fönster och troligen återanvänds invändiga snickerier som blivit omoderna i något intilliggande bostadshus.

1800-tal

En smedja byggs på den tidigare vardagsstugans plats. Loftet används som sädesmagasin, säkert ett av flera på gården. Arkivuppgifter pekar på att bottenvåningen i den medeltida delen används för förvaring av rotfrukter.

1917

Gotlands Fornvänner köper in byggnaden och avtalar med säljaren att denne ska ta upp den då igenmurade invändiga trappan till andra våningen samt ta bort den enkla bräddörr som då satt i huvudportalen. Vidare skulle han riva smedjan när så anbefalldes. Det sistnämnda genomfördes aldrig.

1922

Tillverkning av nya fönsterbågar av 1700-talstyp för andra våningen.
Rekonstruktion av medeltida fönster i bottenvåningens kammare.

1929. Notera den huggna sockeln och hörnkedjorna. Foto Ture Carlsson.

1930-talet

En sentida utvändigt trappa till andra våningen rivs och ersätts inte.

1969

Taket läggs om och den sentida skorstenen rivs. Putsen åtgärdas.

Omläggning av taket. Notera skorstenen som rivs i samband med detta. Foto Gunnar Svahnström 1969.

1997-2000

Reparationer av fönster och puts in- och utvändigt. Cementgolvet i högdelens bottenvåning tas bort och ersätts med kalkstensflis. Vid denna tid genomfördes undersökningar av bland annat smedjans golv och högdelens östvägg i bottenvåningen med syfte att få bekräftelse på en ev passage mellan byggnadsdelarna. Några sådana spår gick inte att få fram. Skadorna i högdelens östvägg tolkades som rester av en sentida eldstad.

Däremot framkom spår i högdelens östfasad efter den ursprungliga lågdelens tak som var betydligt flackare än idag. Vidare noterades spår i sydväggen efter en ursprunglig utvändiga trappa till andra våningens svalgång i anslutning till porten.

Kulturhistoriskt värde

Poängen med dessa byggnader är att de till skillnad från motsvarande byggnader på fastlandet är uppförda av sten och därmed finns kvar att se i idag. De har säkert använts på liknande sätt som trähusen på andra håll, men på Gotland hade man vid tiden större resurser och kunde uppföra sina hus med större kvalitet. Det gör att dessa byggnader har ett mycket stort kulturhistoriskt värde av nationell betydelse och utgör grunden till att de är byggnadsminnesförklarade.

För Vatlings del tillkommer stora arkitekturhistoriska och pedagogiska värden i att den utgör exempel på hur utvecklingen av byggandet på landsbygden kommer under inflytande från Visby-arkitekturen och man börja bygga i två våningar även utanför staden. De interiöra moderniseringarna från 16-1700-tal har ett stort värde då de visar på den ändrade användningen under historisk tid. Liksom den förmodade 1800-talssmedjan.

Anläggningen har vidare ett stort symboliskt värde för såväl socken som för länet som helhet. Detta genom att den inte bara visar på en byggnad från öns historiska storhetstid utan även utgör ett minne från tiden före stadens dominans av ön.

Johan Gardelin
Kulturmiljöavdelningen